

І. В. Ткаченко
*Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України
м. Київ*

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ТИЖНЕВИКА “ЗАСІВ” У КИЄВІ (1911–1912)

Історія видання українського тижневика “Засів” не привертала до цього часу пильної уваги дослідників. За час, що минув зі дня виходу видання, не було створено жодного комплексного дослідження саме “Засіву”, всі дані про його діяльність лише інколи потрапляли в контекст видавничої діяльності М. Грушевського і були за змістом малоінформативними та вузькими. Радянська історіографія практично не цікавилася видавничою діяльністю “буржуазного націоналіста” Грушевського. А тому дослідники преси переважно обмежувалися лише констатацією існування видання, не зосереджуючись на особливостях його функціонування. Серед них можна вказати В. Ігнатієнка, О. Дея та ін.¹ Лише окремі вчені, зокрема А. Животко та О. Михайлин², приділяли темі “Засіву” більше уваги, використовуючи спогади найближчого співробітника М. Грушевського на видавничій ниві Ю. Тищенка-Сірого про видання перших українських газет для селянства³. Таку обмеженість публікацій, присвячених даному виданню, слід пояснювати тим, що за радянських часів таке дослідження не вписувалося в рамки радянської історіографії, а історики діаспори не мали доступу до радянських архівів. В умовах же сучасної України питання не поставало через те, що своєї уваги потребувало осмислення більш важливих аспектів творчості М. Грушевського. В цілому ж стан наукової розробки проблеми залишається незадовільним через відсутність комплексних праць, а також обмежене використання архівних матеріалів у публікаціях дослідників, присвячених виданню українського тижневика “Засів”.

Саме у цьому контексті є актуальним дослідження видання газети “Засів” як окремого важливого елемента видавничої діяль-

ності М. Грушевського та його однодумців у Києві, як наступника тижневика “Село” на ниві просвіти селянства та пробудження в ньому національних ідей українства, а також єднання на основі єдиної мети та спільних інтересів. Наявна джерельна база дозволяє простежити діяльність редакції газети протягом усього часу її існування, показати мету та завдання видання, його яскраво виражене національне спрямування, якісний зміст якого дає змогу віднести газету до кращих зразків української періодичної преси початку ХХ ст. у підросійській Україні. А характерні риси “Засіву”, не притаманні його попереднику, сприяють розгляду видання не у спільному контексті, а у відповідності виключно до його оригінальності та неповторності.

Що ж стосується джерел до історії видання тижневика “Засів”, слід зазначити, що найбільш численну групу використаних документальних джерел складають матеріали Центрального державного історичного архіву України у місті Києві (ЦДІАК України), а також фонди Інституту рукопису НБУ імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ). Це, насамперед, фонд Тимчасового комітету в справах друку в місті Києві (ЦДІАК України, ф. 295). Справи фонду містять дані про діяльність “Засіву”, його редакторський склад, програму, спрямування, а також інформацію про накладення штрафів на редакторів газети, циркуляри, цензурні заборони. Особливістю архівних матеріалів “Засіву” є те, що вони розпорошені по різних архівних фондах, оскільки, на відміну від ЛНВ, фонд редакції газети відсутній, що ускладнює пошук необхідної інформації, яка висвітлювала б діяльність цієї газети. Так, крім фонду Тимчасового комітету у справах друку, джерела до історії видання газети “Засів” містяться в таких фондах ЦДІАК України у м. Києві: фонд Київського охоронного відділення (ф. 275), фонд канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора (ф. 442), фонд Чернігівського губернського жандармського управління (ф. 1439), фонд Грушевських – істориків та філологів (ф. 1235) тощо.

Особливий інтерес представляє собою листування кореспондентів М. Грушевського, яке міститься у ф. 1235. Більшість з них мали безпосереднє відношення до видань М. Грушевського в Києві – це Ю. Сірий, який вів видання газет “Село” та “Засів”, Л. Старицька-Черняхівська, О. Олень, М. Гехтер, О. Степаненко, а також інші співробітники цих видань. В їх листах містилася інформація про вихід газети, її верстку, кількість передплатників, обговорювалися

проблеми видання, пов'язані з цензурними заборонами тощо. Багато з кореспондентів Грушевського були штатними працівниками редакції "Засіву" або постійними дописувачами, а тому в їх листуванні міститься інформація, яка мала відношення до фінансових справ видання, а також його інформаційного наповнення.

У фонді канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора (ф. 442) міститься інформація з приводу відношення влади до цього видання, цензурні заборони, циркуляри про накладення штрафів на видання і арешти його редакторів.

Крім вказаного, важливим джерелом до історії видання газети "Засів" є спогади Ю. Тищенка-Сірого, Є. Чикаленка, щоденники М. Грушевського, власне газета "Засів" за 1911–1912 рр., а також газети "Киевская мысль" та "Рада", журнал "Літературно-Науковий Вістник", які містили оповістки про вихід та зміст "Засіву" і події, пов'язані з його функціонуванням. Одним з найзмістовніших джерел з даного питання є листування М. Грушевського з Ю. Сірим, який вів видання цього тижневика⁴. В цілому наявна джерельна база достатня для висвітлення історії існування газети "Засів", її спрямування та характеру і дозволяє охопити більшість аспектів, що відносяться до функціонування видання в період його існування.

Загалом слід відзначити, що використання вказаних комплексів джерел може значно розширити джерельну базу досліджень з історії не лише зазначеного видання, а й української преси початку ХХ ст. у цілому.

Розпочинаючи тему видання газети "Засів", необхідно розглянути передумови його виникнення та обставини, які сприяли його появі, адже до 1905 р. у Російській імперії заборонялися періодичні видання національними мовами.

Так, революція 1905 р. у Росії істотно змінила становище української преси. Користуючись новими ліберальними свободами, які в обмеженому обсязі постали на місці колишніх адміністративних утисків, українська національна преса отримала додаткові можливості кількісного та якісного зростання на основі "Тимчасових правил про друк в Російській імперії" від 24 листопада 1905 р. Основна перевага цих правил полягала у скасуванні заборони на друк національними мовами, що в умовах пореволюційної України виявилось в швидкому розвитку національних українських видань.

Одразу після появи цього документа, яким відновлювалася також і цензура, з різних міст України посипалися заяви до губерна-

торів про бажання видавати газети й журнали українською мовою⁵ зразу з кінця 1905 р. і, особливо, в 1906 р.

Останній, за свідченням дослідника, був роком упертої боротьби за існування та розвиток преси на Наддніпрянщині. Ця боротьба велася з великим успіхом, з великими результатами. У випадку заборони газети чи журналу на його місці з'являлися інші видання, змінювалися назви, зовнішня форма, змінювалися редактори, видавці, але це не гальмувало процесу розвитку преси. Цей рух охоплював все нові міста і території⁶.

Проте на ділі огляд української періодики цього періоду не викликає такого бурхливого ентузіазму – за значною (порівняно з попередньою епохою) кількістю нових видань, бачимо величезну кількість проблем, більшість з яких була пов'язана не лише з утисками царського уряду. Попри декларації уряду, відношення до української преси залишалося незмінним, але мали місце й інші труднощі.

Самі умови для розвитку української періодичної преси виявлялися несприятливими, особливо по відношенню до періодики національного спрямування, на яку, в першу чергу, сипалися адміністративні заборони і яка найбільше зазнавала всякого роду обмежень та репресій від тодішнього уряду та його представників на місцях.

Треба прийняти до уваги й те, що на той час на території України преса українською мовою була великою рідкістю і не мала свого сформованого кола читачів. Відомо, що до того часу в Україні не було навіть народної української школи. Поза тим маленьким гуртком українців, які вміли читати й писати по-українськи, для багатомільйонного населення російської України поява української преси з новим правописом тощо була чимось не тільки новим, але й незрозумілим, що вимагало вишколу та науки⁷.

Нормальному функціонуванню української періодичної преси заважало те, що вона мала тоді дуже обмежене коло читачів, зокрема у Східній Україні, де зовсім не існувало шкіл з українською мовою викладання. Коли після революції 1905 р. тут з'явилися періодичні органи українською мовою, то їх оглядач змушений був визнати, що "масового читача українських газет і журналів зараз у наявності немає", тому українська преса мало розповсюджена, мало читається⁸. Особливо повільно вона поширювалася на селі. Крім адміністративних перешкод, головною причиною цього була неписьменність переважної більшості селянства. Саме через те "газета у нас на селі, – писав про ті часи Б.Д. Грінченко, – і досі ще дуже велика новина"⁹.

Видання українських газет та журналів утруднювалося і відсутністю достатньої кількості підготовлених до цього спеціалістів. Деякі українські періодичні органи занепали й перестали виходити саме через брак потрібних кадрів, а часто також і з різних технічних причин. І ці та інші негативні фактори зустрів у своїй діяльності на видавничій ниві М. Грушевський, перевівши на початку 1907 р. журнал “Літературно-Науковий Вістник” з Галичини до Києва.

Уже в цьому році Грушевський висловив побажання видавати пресу не лише для української інтелігенції, а й для селянства. Так, у листі до П. Стебницького від 3 (16) лютого 1907 р. М. Грушевський пише про можливість видання якої-небудь української газети, яка висвітлювала б політичне життя¹⁰, а згодом у листах до Є. Чикаленка¹¹ в червні 1908 р. та знову ж таки до Стебницького у 1909 р. Грушевський пише про необхідність видання газети для села¹².

Важливість такого кроку полягала у тому, що на початку ХХ ст. більшість українського населення була сільською, і саме на сільському населенні русифікаторська політика російського уряду не досягла значних результатів – село залишалося українським і за етнічним складом, і за національним духом. Саме тому було важливо утворити друкований орган, який відповідав би інтересам села і завданням українського національного руху.

Таким органом у серпні 1909 р. стала українська народна тижнева газета “Село”, яка існувала протягом 18 місяців і яка за цей короткий проміжок часу стала популярним серед селян виданням, яке відповідало їхнім прагненням та потребам. Своім проукраїнським спрямуванням вона викликала численні цензурні та адміністративні утиски, які і призвели до того, що це видання змушене було припинити свою активну діяльність. Замість “Села” у якості єдиного українського друкованого органу для селян постала нова українська газета “Засів”.

На останок відносно газети “Село” потрібно сказати, що її успіх був зумовлений такими факторами:

1. До співробітництва були запрошені передові українські літературні сили – М. Грушевський, О. Олесь, В. Самійленко, Гр. Чупринка, В. Винниченко, А. Тесленко, О. Кобилянська, В. Стефаник та ін.
2. Найбільшу увагу було звернуто на популярні статті стосовно світу, природи, з життя села та його культурно-просвітньої праці.
3. Регулярні огляди з діяльності Думи та уряду, українського громадсько-політичного життя на західноукраїнських землях; добре

поставлена хроніка¹³ тощо. Все це робило часопис цікавим і поважним органом, який здобув симпатію та привернув увагу українського селянства.

Його зникнення серед українських видань було пояснене М. Грушевським в останньому числі часопису, при цьому Грушевський сподівався на його повернення, якого вже ніколи не було¹⁴.

Однак у видавців залишався вихід – дозвіл на видання тижневика “Засів”. За даними Ю. Сірого, цей дозвіл було отримано ще під час виходу газети “Село” у якості запасного варіанту на час, коли стало зрозумілим ставлення царської влади по відношенню до цього видання: припинення “Села” й випуск нового тижневика “Засів” диктувалися тими мотивами, що нова газета не викликати такого переслідування, як “страхітливе” “Село”¹⁵.

В. П. Товстоносов, один з приятелів Ю. Сірого, подав заяву про намір видавати в Києві тижневу ілюстровану газету українською мовою під назвою “Засів”, і вже 14 лютого 1911 р. київський губернатор повідомив Тимчасовий комітет у справах друку про видачу посвідчення редактора нового видання В.П. Товстоносову, який проживав у Києві по вул. В. Володимирській, 28.

Програма видання була такою: 1) Хроніка та статті про сучасне життя в Росії та за кордоном; 2) Повісті, оповідання та вірші; 3) Статті з історії, літератури та природничих наук; 4) Хроніка економічного та сільськогосподарського життя; 5) Статті та поради з сільського господарства та з інших прикладних знань; 6) Кореспонденція та листування редакції; 7) Ілюстрації у вигляді портретів, типів, сцен, географічних карт тощо як тих, що відносяться до тексту, так і самостійних; 8) Додатки у вигляді календарів і популярних брошур від одного до двох друкованих аркушів.

Передплатна ціна на рік складала 2 руб. 50 коп., на півроку – 1 руб. 30 коп., на три місяці – 75 коп., газета мала виходити з друку в Типографії Першої Київської артілі друкарської справи (Трьохсвятительська, 5)¹⁶; пропонуваній характер видання свідчив про його орієнтацію на потреби українського селянства.

Відомості про вихід нової газети містилися також у донесенні Головному управлінню в справах друку від 31 березня 1911 р. Щомісячний циркуляр Тимчасового комітету в справах друку містив відомості про вихід у Києві нових газет і журналів, серед яких “Засів” з’явився у березні 1911 р.¹⁷

Перше число нового українського тижневика вийшло друком

4 березня 1911 р. Програма газети та її атрибути були подані на першій сторінці, яка залишалася незмінною за оформленням та змістом протягом усього періоду існування газети – крім назви, номера, числа та змісту, подавалася інформація про передплату на газету і додаткова інформація для передплатників. Зміст першого номера видання був таким: До наших читачів. – По світу. – Українське жите. – У Державній Думі, Депутата. – З закордонної України, В. Лікаренко. – Хто зберіг любов до краю, О. Олеся. – Уривок з повісти “Наймичка” Т. Шевченка. – Як збільшувати врожай на селянських землях, агронома Ф. Заїкина – Сільськогосподарські звістки. – Дописи. – Книги, надіслані до редакції. – Оголошення.

Приблизно таким же за рубриками був зміст газети і надалі. Ті, хто передплачували “Засів” до кінця 1911 р., отримували всі попередні номери газети “Село”, а також інші безкоштовні додатки. В першому ж номері редакція сформулювала своє бачення того, яким має бути нове видання:

“Засів буде газетою поступовою, подаватиме: статі й новини про сучасне жите на Україні, в Росії і за кордоном, з української і всесвітньої історії і письменства, артистичної творчості, з наук природних, лікарських, з сільського господарства, кооперації, техніки, гігієни і медицини, також вірші, оповідання, ілюстрації при статтях і осібні. Буде містити дописи з сіл і міст, звертатиме особливу увагу на рух освітний та економічний на селі; даватиме відповіді на запитання передплатників, а також поради спеціалістів: господарські, юридичні й лікарські в справах економічних і просвітних”¹⁸.

З огляду на те, що газета “Село” змушена була припинити свій вихід через надмірну увагу до тем політичних (про це сказав Ю. Сірий у своєму листі до Грушевського: “Нову часопись попробуємо вести в чисто хазяйськїм дусї. Про політику нема чого й думати тепер”¹⁹), головну увагу було зосереджено на господарських питаннях. У своєму зверненні до читачів редакція видання наголошувала на тому, що ця газета призначена для українського селянства, яке має велику потребу у власній газеті рідною мовою. Головні завдання полягали у висвітленні подій не лише українських, а й світових у тісному контакті з самими читачами. Усе те, що могло би бути корисним для українського селянства, мало знайти своє місце на сторінках видання: “В спільній праці, обговорюючи все, що торкається нашого загального життя, утворимо ми собі власну газету, таку, щоб дійсно була вона дорогою і рідною кожному читачеві”²⁰.

Разом з тим редакція “Засіву” звертала увагу на те, що без допомоги селян у розповсюдженні газети вона змушена буде припинити свій вихід, адже орієнтація на селянство, низька передплатна ціна та інші умови виходу видання уможлилювали його існування лише завдяки великій кількості передплатників. З приводу важливості останнього чинника ще за часів існування “Села” наприкінці 1910 р. конкретно висловився у листі до М. Грушевського Ю. Сірий, зазначивши, що “як не важко, але вести газету навряд чи можна буде з нового року. Боротись з усім можна, але проти малого числа передплатників навряд чи можна що зробити. Це покажчик дуже сумний, коли має часопис максимум 2000”²¹.

“Засів” у якості продовження “Села” намагався уникати гострих конфліктів з адміністрацією та цензурою, що до певного часу вдавалося успішно. З перших номерів газета починає виконувати свої обіцянки, вказані в першому номері, вміщуючи інформацію про життя цілої України і закордонне. Так, регулярно подаються огляди вістей зі столиці за авторством П. Смутка (П.Я. Стебницький), у кожному номері містяться відомості з діяльності Державної Думи. Добре поставлена хроніка дозволяла читачам знайомитися з найвагомішими подіями з життя світу, а також селянства підросійської та підавстрійської України. Склад редакції на початку видання газети залишився незмінним порівняно з часом видання “Села” під загальним проводом М. Грушевського. Відповідальним редактором був друг Ю. Сірого В. Товстонос, якого наймали й у ролі особи, яка мала відсиджувати штрафи, накладені київським губернатором на видання (за половину вартості)²². З першого номера розпочалася рубрика сільськогосподарського життя, яка включала статті та поради спеціалістів з ведення селянського господарства, постійно містилася інформація про ціни на сільськогосподарську продукцію в різних містах України, а з 9 числа газети розпочалася рубрика під назвою “Селянська кооперація”, яка містила цікаву інформацію про діяльність селянських кооперативів, ділилася досвідом успішної співпраці українських селян на господарській ниві. Все це у поєднанні з численними оповіданнями відомих українських прозаїків на українські теми, а також великою кількістю просто цікавої інформації робило тижневик корисним для селян України, позбавлених до виходу “Села” своєї періодики українською мовою.

Газета “Засів” намагалася інформувати читачів з приводу значимих подій українського культурного життя – про збирання коштів

на пам'ятник Т. Шевченку; про українські вистави, біографії та твори відомих діячів культури та мистецтва, українську періодичну пресу. Так, з 2-го числа газета містить оголошення про вихід "Літературно-Наукового Вістника" як українського друкованого органу для тих українців, які добре освічені, свідомі, для яких не вистачає мати лише газету²³. Крім цього, містилися також рекламні оголошення різних газет, які виходили і в російській Україні, і в Галичині.

"Засів" постійно подавав інформацію про нові українські оригінальні та перекладні книжки, яка містилася в рубриці "Книги, надіслані до редакції". В окремих числах газети подавалися рецензії на такі книги, які могли бути цікавими не лише для дітей, як "Нетри" Р. Кіплінга у перекладі Ю. Сірого²⁴, а й такі, що призначалися для господарської діяльності селянина. До того ж майже в кожному номері на останніх сторінках подавалася інформація про ті книги, які містилися на складах українських книгарень і які селяни могли придбати за посередництвом редакції або через книгарню ЛНВ у Києві. Оповідки про книги оформлювалися під рубрикою "Нові книжки для селянина", яку вів Ю. Сірий²⁵.

Таким чином, "Засів" виступав у якості єдиного українського селянського друкованого органу, який за короткий час зміг завоювати таку ж прихильність українського селянства, як і його попередник – "Село". Змістовна, якісно оформлена газета виходила кожної п'ятниці на 16 сторінках, які своїм змістом давали селянину цікаву та корисну інформацію на цілий тиждень зрозумілою для нього мовою. Своїм змістом газета намагалася об'єднувати українських селян, тримати їх у курсі селянських справ по всій території України. В цьому плані, окрім селянської кооперації, найзмістовнішою була рубрика, ведена Ю. Сірим, під назвою "Українське жите". Слід вказати, що більшістю матеріалів ця рубрика завдячує самим українським селянам, з якими редакція "Засіву" вела листування, і дописи яких вміщувалися в цій рубриці. Дописи виступали свідченням того, наскільки змінюється життя окремих селян і цілих сіл після того, як вони отримують доступ до власного українського друкованого слова, культури та традицій.

Ставлячи перед собою завдання інформувати селян-передплатників та читачів газети про те, що відбувається в українському селі, основна увага зосереджувалася на збереженні, примноженні та поширенні українських національних традицій. В цьому аспекті увага акцентувалася на позитивних моментах, пов'язаних зі змі-

ною духовного світу українського селянина внаслідок його українізації і введення до нових способів та форм господарювання. Тим більше, що самі селяни подавали привід до вміщення такого матеріалу, направляючи до редакції дописи такого змісту: “Наше село останніми часами все більше стає українським. Люди навертаються до рідної мови, одежи, до рідних звичаїв, письменства, мистецтва. Ось що, наприклад, пишуть з села Стрільчинець на Поділлі: „Геть чисто змінилося наше село за ось невеликий час. То було посеред села стояла монополька, і п'яних була на вулицях сила, а тепер на кращому місці стоїть товариська крамниця, і її відвідують поважні люди, тихі та гарні. В крамниці нашій всякого краму є доволі, на стінах порозвішувано оповістки про “Раду”, “Засів”, календар “Рілля” та інше, а на столі “Рілля”, “Засів”, “Світова Зірниця”. Як вечір настає, люди сходяться до крамниці й розпочинають бесіду та читають вголос книжки та газети. Помалу так товариство і звичаї на селі змінює на кращі”²⁶. Така інформація свідчила і про те, що редакція “Засіву” немало сприяла зі свого боку поширенню українського слова серед українського селянства.

У цілому протягом часу видання “Засіву” у ньому мали місце такі відділи, як: Статті редакційні і публіцистика; Красне письменство – проза та поезія; Популярні статті (про досягнення науки, техніки тощо); Робітничий відділ; Сільське господарство (агрономія); Медично-лікарський відділ; Кооперація; Юридичний відділ; Переселенська справа; Бджільництво; Національне життя; Некрологи; Постійні відділи – По світу; Українське життя; З Закордонної України; Вісті з столиці; Всякі статті (популярні); Листування редакції; Листи до редакції; Дописи; Малюнки; Про книги тощо.

Усі вони обумовлювали високий рівень газети, що забезпечувала селян цікавою та змістовною інформацією, була доступною за ціною. Редакція, в свою чергу, отримувала нових передплатників, яких на 8 серпня 1911 р. було вже 1406²⁷, що на перших порах дозволяло вести видання, не зважаючи на його низьку рентабельність. Адміністративні утиски, заборони та штрафи стали на перепоні нормальному функціонуванню цієї газети вже на першому році її існування.

Уже 4 березня 1911 р. В. Товстонос подав Тимчасовому комітету у справах друку заяву, що друкування газети переноситься з друкарні Першої Київської артілі друкарської справи (Трьохсвятительська, 5) у друкарню 2-ї артілі (В. Володимирська, 43)²⁸. Скоріше за все, це було пов'язано з необхідністю перебувати

поближче до основного місця роботи більшості працівників “Засіву” – редакції та головної контори “Літературно-Наукового Вістника” (В. Володимирська, 28) і тим, що працівники першої артілі недбало відносилися до своїх обов’язків, результатом невиконання яких могла стати затримка виходу газети (або журналу)²⁹. А це було неприпустимим для видання, яке виходило щоп’ятниці і мало бути у селян у неділю.

Основна причина проблем, які виникали у виданні газети, полягала у тому, що царська адміністрація швидко виявила, що “Засів” нічим не відрізняється від “Села”. Згідно з спогадами Ю. Сірого, треба думати, що канцелярія губернатора чи сама, чи через цензуру швидко збагнула, що “Засів” – це ж те саме “Село”, тільки в скромнішому одязі. Ставлення до нього проявилось у великій кількості штрафів від імені Київського губернатора і Тимчасового комітету в справах друку. Перший з них мав місце у відповідності до постанови Комітету від 7 квітня 1911 р., згідно з якою № 5 видання було оштрафовано на 300 рублів за надрукування статті П. Киянина “Державні доходи Росії”³⁰. Саме ця постанова була причиною виходу, за браком коштів, у світ спареного наступного 6–7 номера, а відображення штрафу на сторінках видання мало місце у 8 номері при рубриці „Українське жите. Кари і заборони”: “Нашу газету “Засів” київський губернатор оштрафував на 300 карб. за статтю “Державні прибутки Росії”, уміщену в 5 числі газети...”³¹. Попри це редакція газети звертається до читачів із закликом до взаємодії по розповсюдженню видання серед селян як у формі звернення – “Шановних передплатників і читачів просимо ширити нашу газету між знайомими”, так і у формі пропагування цієї ідеї на сторінках видання за допомогою самих селян.

Слід зазначити, що стаття “Державні прибутки Росії” відзначалася своїм критичним характером і не могла не привернути увагу адміністрації.

Наступна адміністративна заборона мала місце 9 серпня 1911 р. Основною провинною редакції була стаття “Із життя”, за яку головного редактора було покарано штрафом у розмірі 500 рублів із заміною, при несплаті, арештом на три місяці³². Враховуючи низьку передплату на газету і високі видавничі витрати, такі штрафи не сприяли нормальній роботі редакції по виданню тижневика. Крім вказаних, редакція “Засіву” піддавалася штрафам 26 листопада 1911 р. за вміщення в номері статей “По світу”, “Після втечі Сі-

чинського” та “Смуток діда Максима” (№ 38, на 300 рублів – про цю справу писала газета “Киевская Мысль”³³) і 22 січня 1912 р. за статтю “Перед четвертою Думою” (№ 3, на 400 рублів). Загалом набралось на 1500 рублів лише одних штрафів від Київського губернатора, що негативно позначилося на виданні газети вже по шести місяцях його існування. А з другої половини 1911 р. грошові кари посипалися майже через кожне число³⁴. Хоча штрафів було і забагато, але вони не були єдиною проблемою “Засіву”. Набагато гіршими були адміністративні утиски і гніт уряду³⁵. Позиція царської влади по відношенню до “Засіву” яскраво відобразилася в інструкції Тимчасовому комітету в справах друку від 30 серпня 1911 р. Мова в ньому велася про те, щоб піддати газету “Засів” дії секретного циркуляра по поштово-телеграфному відомству, зміст якого полягав у затримці на пошті газет українською мовою. Численні згадки про це ми маємо у листах селян до редакції видання тощо. Саме на цей циркуляр посилається Ю. Сірий в своєму листі до М. Грушевського: “На пошті довідався теж, що є якийсь циркуляр не видавати газет лівих селянам”³⁶.

В одному з своїх циркулярів Головне Управління в справах друку пропонує Київському Тимчасовому комітету повідомити висновок про спрямування цього видання і відомості про його розповсюдження, на що Комітетом у справах друку була надана відповідь, що не залишала сумнівів з приводу того, яким було ставлення царської адміністрації до української газети. У відповіді зазначалося, що тижнева газета на малоросійському наріччі “Засів” (“Засев”), яка видається в м. Києві з 6 березня 1911 р., має на меті сіяти в малоросійському селянстві: 1) ворожі почуття до уряду та адміністрації, 2) ідеї українського культурно-політичного сепаратизму і 3) зерна соціал-демократичного вчення. Хроніка кожного номера газети є тенденційною відбіркою фактів, які змальовують державно-суспільне життя Росії похмурими фарбами і у можливо безвідрадному вигляді. Друкується газета “Засів” у кількості 2000 прим.³⁷

Так, крім штрафів, були додані непомітні зовні, але ефективні способи протидії діяльності “Засіву” – наприклад, затримка його на пошті і те, що газета не доходила до свого адресата.

З цієї причини по кількох місяцях виходу видання в світ, у № 18, з’являється передовиця під назвою “До читачів”, яка містить звернення редакції до читачів стосовно пройденого шляху видання. В ній говорилося про те, що півроку – великий термін для україн-

ської газети, і можливо зробити огляд пройденого. Особливий наголос було зроблено на тому, що видавати народну газету дуже складно і що лише за допомогою читачів можливо боротися з тими проблемами, які викликалися небажанням уряду й інших кіл суспільства бачити газету, яка не відповідала їх інтересам. Якщо читачі бажали, щоб газета жила, – вони самі повинні були розповсюджувати її, знати як вона живе³⁸.

Звернення до читачів не могли принести тривалий ефект, і вже з кінця 1911 р. відбуваються зміни, спрямовані на те, щоб втримати видання на плаву. Сумніви з приводу можливості виходу видання висловлювалися навіть його фактичним керівником Ю. Сірим, який у листі від 27 грудня 1911 р. писав М. Грушевському, що „Засів” таки доведеться, мабуть, припинити, бо виходу нема з матеріального боку³⁹. Справа ускладнилася тим, що дехто із співробітників виїхав з Києва, а деякі з них були розчаровані таким ставленням з боку влади і не мали бажання продовжувати вести газету на належному рівні. Таке ж розчарування відчув і М. Грушевський, який відмовився надалі брати участь у виданні.

3 грудня 1911 р. відбулася зміна редактора „Засіву” – замість В.П. Товстоносова став О.Ф. Степаненко. Також змінилася передплатна ціна – на 1912 р. вона складала 3 рублі⁴⁰. Комітет у справах друку подав деякі відомості з приводу нового редактора „Засіву”. Новий редактор видання народився 6 червня 1873 р., освіту отримав у Харківському ветеринарному інституті⁴¹.

Таким чином, другий рік видання газета „Засів” розпочала з новим головним редактором, а також зі зміненим складом редакції – деякі ближчі співробітники залишили Київ заради заробітку, а цінний співробітник М. Шаповал виїхав з Києва на Чернігівщину лісничим у маєтках Терещенка. Але головною втратою видання стала відмова Грушевського напередодні 1912 р. вести надалі цю газету.

Як результат, видання газети було покладене на групу співробітників на чолі з Ю. Сірим. Редакція газети переїхала на нову адресу – Трудова, 6, де мешкав її теперішній головний редактор. Також, окрім підвищення передплатної ціни, формат газети було зменшено з 16 сторінок до 8, а це не лише зменшило обсяг інформації, але й у поєднанні з вище вказаним призвело до того, що якість випуску залишала бажати кращого. Попри це кількість передплатників не лише не скоротилася, але і зросла. Немало цьому посприяв і рекламний хід редакції – кожен передплатник безкош-

товно отримав цінний додаток – повне зібрання творів Івана Котляревського в 3-х томах⁴².

Як свідчить Ю. Сірий, передплатники у переважній більшості залишилися, видання ж газети зосередилося в руках О. Олесья, О. Степаненка та Ю. Сірого. Кожне число редагувалося вказаними особами. Співробітники залишилися ті ж самі. Проте було помітно, що видання поступово занепадає – знижувалася якість і скорочувалася кількість поданого матеріалу, передплатники, залякані репресіями та переслідуваннями, почали повертати передплату, часто газета взагалі не доходила до читача. Про це свідчить і секретний циркуляр до керівників поштових та поштово-телеграфних установ Київського округу від 23 лютого 1912 р., де мова йшла про затримку на пошті щотижневої газети українською мовою “Засів”, що видавалася в Києві⁴³. Рекомендації циркуляра доводилися до начальників пошт на місцях, а останні просто не видавали газету передплатникам.

Скрутне становище видання призвело до появи звернення від імені редактора-видавця О. Степаненка до передплатників. Його можна вважати чи не останньою спробою реанімувати видання, зберегти його для українського селянина. Мова йшла про те, щоб за допомогою свідомої частини українського громадянства допомогти фінансово газеті “Засів” за допомогою почесної передплати на це видання. Зверталася у ньому увага і на те, що до того часу український народ ще не звик до читання преси і до передплачування газет. Саме у цьому і вбачалася причина того, що видання не могло стати на ноги лише завдяки передплаті, і тому воно потребувало допомоги⁴⁴.

Крім цього звернення, передплатникам була запропонована, чи не вперше в Україні, анкета, в якій читачі повинні були дати відповідь на запитання редакції, які мали допомогти останній більш якісно проводити свою роботу по виданню газети. Всього цих запитань було 13. Наведені відповіді дають підставу гадати, що газета мала широкий успіх серед селян, які мали до неї доступ, адже газету читало в 5 разів більше людей, ніж її передплачувало⁴⁵.

Отримані матеріали давали можливість вдосконалити газету, адже вони мали своїм джерелом прагнення і вимоги конкретного селянина до його власної газети, але цього не судилося зробити. Закінчивши 1912 рік, редакція вже не робила передплати на рік 1913. Неважко виявити, що причинами цього були: постійне виснаження грошовими штрафами, які не могли покритися низькою передплатою, а також інші несприятливі умови, в яких довелося працювати

редакції (а надто по відході від справ М.С. Грушевського). Народна газета “Засів” у силу цих обставин припинила своє існування.

За час свого виходу, а це майже два роки, газета “Засів” показала себе гідним продовжувачем традицій “Села”, яке мало успіх серед українського селянства. На початку свого існування це було якісне за змістом видання з потужним складом редакції, яка перейшла до нього з тижневика “Село”, з уже сформованими традиціями народної газети. Змістовний та насичений характер газети робив її корисним джерелом інформації для сільського господаря, а ґрунтування її на основі українських народних культурних традицій сприяло її розвитку та популярності.

Проте вкотре слід зазначити, що в колишній Російській імперії питання української преси сприймалося виключно з позицій великоросійського шовінізму, і вихід газети “хахляцькою” мовою зустрічав відверто негативне ставлення владницьких структур. Саме останні виступили поступовим руйнівником видання спочатку “Села”, а потім “Засіву”. Навіть при такій низькій передплаті можливо було проводити цю корисну для українства справу, але така газета не зустрічала підтримки з боку властей, для яких нестерпним був самий факт існування цього видання. Замислена як орган, який мав на меті пробудити українську свідомість, газета “Засів” свою місію виконувала аж до часу свого припинення не з власної волі, а в силу тієї реакції, що вона викликала у “патріотично” налаштованого керівництва імперією, для якої нестерпними були будь-які прояви національного, особливо в Україні. Найкраще відповіді на посталі проблеми давала сама газета, завчасно передбачаючи майбутні труднощі:

“Читачі наші пригадують, певно, з якими думками та надіями приступали ми до видання газети “Засів”. Після того, як закрилася народна газета “Село”, не можна було гріти рожевих надій на те, що нова газета займе краще становище, що їй легше буде проводити думки свої в народ. Обставини життя нашого не змінилися на краще, і вести діло так, як би того хотілося, дуже важко. Засновуючи свою газету, ми хотіли тільки одного: давати читачам нашим все, що буде для них корисним. Хотіли, щоб “Засів” був достойним наступником “Села”. Визнавали ми велику вагу слова для народу, вірили, що народна газета мусить видаватись тільки на рідній мові, і тому, не дивлячись на тяжкі обставини, приступили до діла. Надія була у нас на наших читачів, на їх допомогу та участь в газеті, бо тільки при таких умовах і можна утворити дійсно народну газету⁴⁶”.

Слова, сказані за півтора року до закриття видання, ніскільки не погрішили проти істини – газета “Засів” поставала у якості дійсно народного органу, за що і була знищена царською владою. Лише небажання останньої бачити українську пресу міцною й популярною серед селян та робітників України було причиною тих труднощів, з якими зустрічалися її видавці. Саме таку газету, як “Засів” сприйняло українське селянство, оскільки вона відповідала його прагненням та інтересам. День виходу у світ справжньої народної української газети, – писав Ю. Сірий у своїх спогадах, – був самим щасливим днем його життя. Інакше не могло і бути, адже і його коріння все у тому ж українському селі.

¹ *Жовтобрюх М.* Мова української періодичної преси.– К., 1970.– 370 с.; *Ігнатієнко В.* Українська преса (1816–1923 рр.) : Іст.-бібліогр. етюд.– К., 1926.– 80 с.; Історія української дожовтневої журналістики.– Л., 1983.– 518 с.

² *Михайлин О.* Історія української журналістики.– Х., 2000.– 279 с.

³ Перші Наддніпрянські масові політичні газети (1909–1912).– Нью-Йорк, 1952.– 22 с.; З історії видавничої та книгарської справи в Україні.– Прага, 1940.– 231 с.

⁴ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582–583.

⁵ *Тищенко-Сірий Ю.* Перші українські масові політичні газети.– Нью-Йорк.– 1951.– С. 4.

⁶ *Ігнатієнко В.* Указ. пр.– С. 45.

⁷ *Тищенко-Сірий Ю.* Указ. пр.– С. 5.

⁸ Судьбы украинской печати // Укр. вестн.– 1907.– № 13.– С. 923.

⁹ *Грінченко Б.* Тяжким шляхом.– К., 1907.– С. 51.

¹⁰ ІР НБУВ, ф. III, № 52033.

¹¹ Там само, ф. 44, № 335.

¹² Там само, ф. III, № 52069.

¹³ *Животко А.* Історія української преси.– Мюнхен, 1989.– С. 173.

¹⁴ Там само.– С. 174.

¹⁵ *Тищенко-Сірий Ю.* Указ. пр.– С. 16.

¹⁶ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 1.

¹⁷ Там само, спр. 260, арк. 159.

¹⁸ Засів.– К., 1911.– № 1.– С. 1.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, арк. 312.

²⁰ Засів.– 1911.– № 1.– С. 2–3.

²¹ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, арк. 312.

²² *Тищенко-Сірий Ю.* Указ. пр.– С. 15.

²³ Засів.– 1911.– № 23.– С. 355.

²⁴ Там само.– № 7.– С. 100.

²⁵ Там само.– № 19.– С. 293.

-
- ²⁶ Там само.– № 15.– С. 210.
²⁷ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, арк. 35.
²⁸ Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 2.
²⁹ Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, арк. 41.
³⁰ Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 3.
³¹ Засів.– 1911.– № 8.– С. 108.
³² ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 4.
³³ Киев. мысль.– 1911. – № 233.– С. 11.
³⁴ *Тищенко-Сірий Ю.* Указ. пр.– С. 17.
³⁵ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, арк. 367.
³⁶ Там само, арк. 311.
³⁷ Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 6.
³⁸ Засів.– 1911.– С. 266–267.
³⁹ ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, арк. 56.
⁴⁰ Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 9.
⁴¹ Так само, арк. 10.
⁴² Засів.– 1912.– № 6.– С. 49.
⁴³ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 1344, арк. 21.
⁴⁴ Там само, ф. 1235, оп. 1, спр. 303, арк. 418.
⁴⁵ *Тищенко-Сірий Ю.* Указ. праця.– С. 20.
⁴⁶ Засів.– 1912.– № 18.– С. 266.